

cipy jsou tak univerzální, že takřka vyplývají z přirozenosti člověka a jeho primární snahy přežít. Cokoli mi pomůže k přežití, je pro mě dobré.

Kultura mých prarodičů, označená jako č. 2, je nevyhovující, proto na tuto kulturu začnu nabalovat prvky z kultury společnosti, kde žiji, které jsou vyhovující a usnadní mi žít. To vyvolává strašný tlak na 2. kulturu, která časem zmizí a zůstane zde jakási složenina kultury 2 a 3 ...

Když se zase ocitnu ve společnosti, kde mi nebude vyhovovat model 2+3, začnu na něj balit prvky ze společnosti, kde žiji, a vznikne směs (2+3) + 4. Takhle to jde pořád dokola.

Co se děje s kulturou číslo 1? Ta zůstává v hrubých rysech pořád stejná. Bez ní by tahle akulturace kulturních prvků nebyla vůbec možná... Bez ní by to byla obyčejná asimilace. Ona je tou, která mi dovoluje žít v jakýchkoli společnostech, je to předpoklad k úspěšnému nabalování. Ona je základem kontinuity.

To, co popisují všechny výzkumy v cigánských osadách na Slovensku a v českých („romských“) ghettech, vypovídá o kultuře 2+3.

Podle mne se musíme snažit uchopit a popsat principy kultury číslo 1. Rozbalit pomyslný diagram sousředných kružnic a dostat se k jádru. Nestudovat a nepopisovat jen kulturu v cigánských osadách, ale popisovat to, co je společné pro všechny žijící Cigány. To, co jim umožňuje přežití ve společnostech, kde je na ně nahlíženo jako na cizí kulturu.

Komparaci prvků např. přibuzenství, sociální organizace, výchovy atd. Cigánů v osadách, v ghettech a prvků na pomyslném žebříčku úspěšnosti majoritní společnosti získáme představu o kultuře číslo 1. Při komparaci nesmíme zapomenout na to, že kultura č. 1 je pro její nositele nevědomá, a proto si musíme všimnout nevědomých pohytek, motivů a důvodů jednání.

KULTURA CHUDOBY¹

Oscar Lewis²

Vyváří členství ve skupině, která byla po celé generace chudá, přiššíš-nost k odlišné kultuře? Výzkum mezi Portorikany v Portoriku a New Yorku ukazuje, že ano.

* * *

Chudoba a takzvaná válka proti ní jsou pro současnou vládu ústředním vnitropolitickým tématem. Oficiálně se uznává, že mezi obyvatelstvem, které se těší bezpříkladnému materiálnímu blahobytu (s průměrným ročním příjmem přesahujícím 7 000 dolarů na rodinu), žije asi 18 milionů rodin, čí-tajících více než 50 milionů jednotlivců, pod hranicí 3 000 dolarů na rodinu za rok, tedy pod "hranicí chudoby"³. K vylepšení situace mnoha těchto lidí rozděljuje Úřad pro hospodářský rozvoj ročně 1,6 miliardy dolarů z federálních fondů a dalších mnoho set milionů dolarů se poskytuje nepřímo prostřednictvím mimotřídních federálních dotací do zdravotnictví, vzdělávání, veřejné sociální péče a vybavenosti měst.

Nárůst činnosti zaměřené na pomoc chudým, kterou dokazují tato čísla, doprovází expanze publikací z oblasti sociálních věd na téma chudoby. Při hodnocení chudých rozvíjejí autoři těchto prací dvě protikladné perspektivy, s nimiž se můžeme setkat v literatuře, v příslavích a v lidové slovesnosti v celé dosavadní historii. Právě tak, jako část autorů vždy považovala chudé za pozehané, počestné, upřímné, poutivé, nezávislé, čestné, laskavé a šťastné, současní vědci zdůrazňují jejich velké a přehlížené schopnosti soběstačnosti, vůdcovství a společenské organizace. Naopak, stejně jako byli chudí charakterizováni jako neschopní, podlí, sprostí, hrubí, zlí a zločinní, dnešní autoři poukazují na nezvratné destruktivní působení chudoby na charakter jednotlivce a zdůrazňují, že uskutečňování a řízení projektů proti chudobě musí pevně spočívat v ruce řádně ustavených orgánů. Tento názorový střet

¹ Termín "Culture of Poverty" překládáme jako "kultura chudoby", protože se domníváme, že termín "kultura bíd", který v této souvislosti navrhuji někteří autoři (viz např. Mareš, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*, Praha 1999, str. 62) má v českém jazyce konotace, které původnímu termínu neodpovídají.

² Lewis, O.: *The Culture of Poverty, Scientific American*, sv. 215, č. 4, 1966, str. 19–25; translated by permission of Harold Ober Associates Incorporated.

³ "Poverty Line" – hranice chudoby ve vztahu k průměrnému příjmu. Dnes je kritériem chudoby méně než 60 % průměrného příjmu. (Mareš, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*, Praha 1999, str. 122) /pozn. překl./.

se částečně promítá do boje o politickou kontrolu těchto programů mezi federálními a místními úřady. Nesoulad vyplývá také z tendence zaměřovat úsilí a pozornost na individuální osobnost oběti chudoby spíše než na komunitu a rodinu slumu. Následkem toho se pak nerozlišuje mezi chudobou a tím, co nazýváme kulturou chudoby.

Toto slovní spojení je přitažlivé a v současné literatuře bývá často používáno i zneužíváno. Ve svých textech je užívám jako speciifický konceptuální model, který popisuje subkulturu západní společnosti, jež má vlastní strukturu a vnitřní logiku a vlastní způsob života, předávaný v rodinách z generace na generaci. Kultura chudoby není pouze záležitostí strádání a neuspokojenosti, tedy stavem nedostatku něčeho. Je to kultura v tradičním antropologickém pojetí, tedy taková, která poskytuje lidským bytostem návod na život, připravený soubor řešení problémů, a plní tedy významnou adaptivní funkci. Tento způsob života přesahuje státní hranice a regionální rozdíly stejně jako rozdíly mezi městem a venkovem v jednotlivých zemích. Ať se vyskytuje kdekoli, vykazují jeho představitelé pozoruhodnou podobnost v rodinných strukturách, v mezilidských vztazích, zvycích, v hodnotovém systému a v orientaci v čase.

* * *

O tomto významném komplexu lidského chování nemáme zdaleka dost informací. Moje koncepte se vyvíjela postupně, tak, jak pokračovala moje práce, a do budoucna je přístupna úpravám či změně v souladu s výsledky další práce, ať již mé vlastní, či ostatních badatelů. Nedostatek literatury o kultuře chudoby je výsledkem toho, že mezi velmi chudými lidmi a příslušníky střední vrstvy – vědeckými a sociálními pracovníky, učiteli, lékaři, duchovními a dalšími, kteří nesou hlavní odpovědnost za realizaci programů proti chudobě, existuje komunikační propast. Řada způsobů chování, které kultura chudoby akceptuje, odporuje ideálům, kterých si váží většinová společnost. Práce z oblasti společenských věd, zabývající se problémovými rodinami, proto často zdůrazňují jejich nestabilitu, nedostatek řádu, vedení a vnitřního uspořádání. Moje pozorování ale svědčí o tom, že toto chování má pevné vzory a je poměrně dobře předvídatelné. Spíše mě často zaráží, jak se jejich způsob života neúprosně opakuje a jak hluboce je zakořeněn.

Koncepce kultury chudoby může pomoci napravit nesprávné pochopení, které popisuje určité vzorce chování etnických, národnostních nebo regionálních skupin jako jejich typické charakteristiky. Například vysoký počet snátek uzavřených na základě zvykového práva nebo domácností vedených

ženou se v USA vždy pokládal za typický pro černošské⁴ rodiny a zdůvodňoval se historickou zkušeností otroctví. Ve skutečnosti se však ukázalo, že tyto domácnosti vykazují základní rysy kultury chudoby, které nacházíme v mnoha částech světa u rozličných národů, a to i mezi populacemi, v jejichž historii otroctví absentuje. Ačkoli je už nyní možné formulovat podobné obecné závěry, máme se v této obtížné a citlivé otázce stále ještě hodně co učit. Nedostatek intenzivního srovnávacího antropologického výzkumu chudých rodin v kontextu různých zemí, zejména pak absence těchto výzkumů v zemích socialistických, je vážnou překážkou ve snaze formulovat společlivé konstanty kultury chudoby, které by vedly napříč kulturami.

Mé výzkumy chudoby a rodinného života se soustředily hlavně na Mexiko. Někteří z mých mexických přátel mi občas jemně naznačili, abych svůj výzkum chudoby přesunul do USA. Učinil jsem první krok tímto směrem a momentálně se zabývám výzkumem portorických rodin. Za tři roky jsem se svými spolupracovníky shromáždil údaje o stovece reprezentativních rodin ve čtyřech slumech Velkého San Juanu⁵ a o zhruba padesáti rodinách jejich příbuzných v New Yorku.

Naše metody kombinují tradiční postupy sociologie, antropologie a psychologie. Zahnuji sérii devalenací dotazníků, jejichž vyplnění zabere u každého respondenta asi 12 hodin. Týkají se předchozího bydliště a zaměstnání všech dospělých, rodinných vztahů, příjmů a výdajů, celkového vybavení domácnosti a osobního majetku, přátelských vazeb (zejména *compadres*⁶ nebojí kmotrovství, vztahu, který slouží jako jistý druh neformálního sociálního zabezpečení pro děti těchto rodin a vytváří zvláštní závazky mezi dospělými), dále rekreačních návyků, zdravotního stavu, politického a náboženského přesvědčení, světonázoru a "kosmopolitismu". Při výzkumu této populace nám také pomáhají rozhovory s otevřenými otázkami a psychologické testy (jako například tematicko-apercepční testy, Rorschachův test a test na doplňování vět).

Celá tato práce má vytvořit kontext k podrobnému výzkumu několika vybraných rodin. Protože rodina je malým sociálním systémem, nabízí se jako předmět holistického antropologického přístupu. Výzkum rodiny jako celku

⁴ Český překlad nedodržuje politicky korektní vyjadřování, neboť respektuje terminologii autora článku. Zachovává tedy termíny běloch (white), černoch (black) a od nich odvozená slova (pozn. překl.)

⁵ San Juan je hlavní město Portorika. (pozn. překl.)

⁶ *Compadresgo* – typ kmotrovství v Mexiku, které kmotřinám ukládá odpovědnost za duchovní vývoj dítěte a zakládá důležitě rituální pouto mezi kmotry a rodiči dítěte. (pozn. překl.)

překlenuje propast mezi dvěma krajními konceptuálními modely – kulturou na straně jedné a jedince na straně druhé – a umožňuje sledování jejich vzájemných vztahů ve skutečném životě. Ve velkoměstech jako je San Juan nebo New York přitom rodina tvoří přirozenou jednotku výzkumu.

V ideálním případě je našim cílem pokud možno přirozeně pozorování života rodin s minimálním vněšováním. Tak intenzivní výzkum však nutně vede k vytvoření silných osobních pout. Dva moji asistenti byli Mexičané, jejichž rodiny jsem dříve zkoumal. Jejich "mexický pohled" na sluný Portoríčanů přispěl k určení šnod a rozdílů mezi mexickou a portorickou subkulturou. Strávili jsme mnoho hodin tím, že jsme se účastnili rodinných oslav, smutečních shromáždění a křtů, odpovídali na nouzová volání, odváželi lidi do nemocnice, dostávali je z vězení, vyplňovali za ně dotazníky, sháněli byty a pomáhali jim při hledání zaměstnání nebo zajištění sociálních dávek. S každým členem rodiny jsme provedli a nahráli rozhovor zachycující jejich životní příběh a odpovědi na tematicky široký rozsah otázek. Pokud jde o uspořádání našeho materiálu, pokusili jsme se prostřednictvím důkladného dotazování zrekonstruovat vyprávění o týdnu nebo větším počtu po sobě jdoucích dnů života každé rodiny a také jsme sledovali a zaznamenali jejich úplný průběh. První část tohoto výzkumu, která bude publikována, vyjde příští měsíc pod titulem "La Vida, a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York"⁷.

* * *

Na světě je mnoho chudých lidí. Chudoba dvou třetin světové populace, která žije v rozvojových zemích, se nepochybně správně označuje jako "problém problémů". To však nijak neznamená, že by všichni žili v kultuře chudoby. Je zřejmé, že pro to, aby tento způsob života mohl vzniknout a aby se mu dárilo, musí být splněny určité předpoklady.

Výchozími podmínkami je (1) existence peněžně-tržní ekonomiky (*cash economy*), která využívá námezdní pracovní sílu a vyrábí za účelem dosažení zisku, dále (2) stálá vysoká míra nezaměstnanosti či nedostatečně zaměstnanosti a nízké mzdy pro nekvalifikovanou pracovní sílu, (3) situace, v níž společnost nedokáže lidem s nízkým příjmem nabídnout adekvátní sociální, politický ani ekonomický aparát, a to ani na bázi dobrovolných organizací, ani prostřednictvím vládních nařízení, (4) uplatňování bilaterálního příbuzenského systému, založeného na nukleární rodině schopné reprodukcce, který je zcela odlišný od unilaterálního rozšířeného příbuzenského systému

⁷ Lewis, O.: *La Vida, a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*, New York, 1966 (pozn. překl.)

založeného na rodech a klanech, (5) celospolečenské poměry, kdy dominní třída prosazuje a uplatňuje hodnotový systém, který vysoce oceňuje šermot a hromadění bohatství a majetku, zdůrazňuje možnost vzestupné vertikální mobility a vysvětluje špatné ekonomické posavení jako výsledek osobní nedostatečnosti a méněcennosti jednotlivce.

Tam, kde převažují tyto podmínky, se mezi některými chudými lidmi rozvíjí specifický způsob života – kultura chudoby. Proto jsem ji také označil za subkulturu západního společenského uspořádání. Je to jak adaptace, tak i reakce chudých na jejich okrajovou pozici v třídě uspořádané, vysoce individualizované kapitalistické společnosti. Vyjadřuje úsilí vyrovnat se s povicí beznaděle a zoufalství, které plynou z toho, že si příslušníci komunity nalezají se na okraji společnosti uvědomí, že je nepravděpodobné, že by kdy mohli dosáhnout úspěchu ve smyslu převládajících hodnot a cílů. Mnohé znaky kultury chudoby můžeme považovat za lokální, spontánní úsilí uspokojovat potřeby, které chudým instituce a orgány většinové společnosti neposkytují, protože chudí nejsou způsobili tyto služby užívat, nemohou si je dovořit, nebo jsou nevzdělaní a nedůvěřiví.

Jakmile kultura chudoby jednou vznikne a ustaví se, má sklony neustále se reprodukovat. Děti narozené ve sluně obvykle do věku šesti či sedmi let vstřebají základní postoje a hodnoty své subkultury. Proto nejsou psychologicky připraveny plně využít měnící se podmínky nebo zlepšující se možnosti, které se mohou během jejich života objevit.

* * *

Díky svému výzkumu jsem identifikoval asi 70 znaků, které kulturu chudoby charakterizují. Ty základní mohou být popsány ve čtyřech systémových dimenzích: vztah mezi subkulturou a většinovou společností; charakter slunového společenství; typ rodiny; postoje, hodnoty a povahové vlastnosti jednotlivců.

Klíčovým prvkem kultury chudoby je skutečnost, že chudí se neangažují a nezačleňují do významných společenských institucí. Důsledkem této skutečnosti je celá škála různých vzájemně souvisejících jevů zahrnující především chudobu, ale také segregaci, diskriminaci, strach, podezření, netečnost a vznik alternativních institucí a postupů ve slunových komunitách. Lidé tu nejsou členy politických organizací ani odborů a banky, nemocnice, obchodní domy nebo muzea navštěvují jen velice zřídka. Jejich angažovanost v institucích většinové společnosti – ve vězeních, v armádě a v síti státní sociální péče – přitom přispívá k potlačení charakteristických znaků kultury chudoby jen velice málo. Systém sociální podpory, který stěží udržuje lidi

při životě, chudobu a všeprostopupující pocit beznaděje spíše podporuje, než aby ji potlačoval.

Lidé kultury chudoby vytvářejí málo bohatství a málo ho také dostávají zpět. Chronická nezaměstnanost, nízké mzdy, nedostatek majetku a úspor, absence potravinových zásob v domácnosti a chronický nedostatek peněz uvězňují rodiny i jednotlivce v bludném kruhu. Pro nedostatek peněz nakupují slumové domácnosti často malé množství jídla za vyšší ceny. Ekonomika slumu se tak obrací dovnitř. Vyznačuje se častým zastavováním osobních věcí, půjčováním peněz na tichvářský úrok, každodenními výpůjčkami mezi sousedy a používáním starého oblečení a nábytku.

Existuje zde vědomí hodnot střední třídy. Lidé o nich mluví, některé z nich dokonce prohlašují za své vlastní. Ovšem vůbec podle nich nežijí. Prohlašují, že občanský nebo církevní sňatek (případně oba) jsou ideální formou sňatku, ale jen málokdo sňatek vůbec uzavírá. Pro muže, kteří nemají stálou práci, majetek ani perspektivu bohatství, které by mohli předat svým dětem, kteří žijí přítomností, bez vyhlídek do budoucnosti, kteří se chtějí vyhnout výdajům a právním potížím při sňatku či rozvodu, je volný partnerský svazek nebo neoficiální manželství rozumným řešením. Ženy pak odmítají nabídky k sňatku od mužů, kteří jsou ve většině nedospělí a nezralí, bezohlední a obecně nespolehliví. Také ony cítí, že volný svazek jim dá určitou svobodu a možnosti, jaké mají muži. Tím, že otcům svých dětí nepřiznávají oficiální status manžela, mají ženy také větší nárok na své děti. A navíc si tak udržují výhradní právo na svůj majetek.

Ruku v ruce s oddělením se od většinové společnosti jde nepřátelství k základním institucím těch, kteří jsou považováni za vládnoucí třídu. Setkáme se s nenávisí vůči policii, nedůvěrou k vládě a k těm, kteří mají vysoké postavení, a také s cynismem, který sahá až k církvi. Kultura chudoby také má jistý potenciál k odporu a k účasti na politických hnutích namířených proti stávajícímu řádu.

Kultura chudoby, pro níž jsou typické nuzné a přepjaté přibytky, je bohatá na společenský styk, ale kromě struktury nukleárních a rozšířených rodin má minimální organizaci. Obывatelé slumu se příležitostně sdružují v krátkodobých neformálních seskupeních. Také místní gangy, které působí napříč slumem, jsou už značným pokrokem oproti oné nulové soudržnosti, kterou mám na mysli. Je to právě nízká úroveň organizace, která způsobuje okrajové a anomální postavení kultury chudoby v naší vysoce organizované společnosti. Většina primitivních národů dosáhla vyššího stupně sociokulturní organizace než současní obyvatelé městských slumů. Tím ovšem nechci říci, že ve slumu nemůže existovat smysl pro společenství a duch

pospolitosti. Tam, kde slumy od jejich okolí oddělují zdi nebo jiné fyzické bariéry, kde jsou nízké nájmy, kde lidé bydlí trvale a kde populace tvoří výraznou etnickou, rasovou nebo jazykovou skupinu, může totiž vzniknout vědomí podobné pospolitosti jako na vesnici. V Mexico City⁸ a v San Juanu je takové územní uspořádání způsobeno nedostatkem levného bydlení mimo již existující slumové oblasti. V Jižní Africe je zase vynuceno *apartheidem*, který vyžaduje přistěhování z venkova na předem určené lokality.

V rodinách kultury chudoby se dětsví nepovažuje za období života, které by bylo třeba láskyplně chránit a prodlužovat. Pohlavní život začíná brzy. Nestabilita neoficiálního manželského svazku vede k tomu, že rodina se soustřeďuje kolem matky a je mnohem pevněji spojena s matčinou rozšířenou rodinou. Ženská hlava domácnosti řídí rodinu autoritativně. Přes slovní zdůrazňování rodinné soudržnosti existuje mezi sourozenci silné soupeření o omezený přísun materiálních statků i mateřské lásky. Také je zde málo soukromí.

Jedinec vyrůstající v tomto prostředí má silný pocit fatalismu, bezmocnosti, závislosti a méněcennosti. Tyto znaky, které se v současné literatuře tak často označují jako charakteristické pro americké černochy, jsem našel stejně výrazné i u obyvatel slumů v Mexico City a San Juanu, kteří nejsou segregováni nebo diskriminováni pro svou příslušnost k odlišné etnické či rasové skupině. Další znaky, jako je častý výskyt nízkého sebevědomí a slabého ega, nedostatečně vyjadřovací schopnosti a nejasná sexuální identifikace, všechny odrážejí nedostatek mateřské pozornosti. K tomu přistupuje silná orientace na přítomnost, relativně slabá schopnost odkládat potítky a plánovat budoucnost a vysoká tolerance pro psychopatologické chování všeho druhu. Je zde velmi rozšířeno přesvědčení o mužské nadřazenosti a mezi muži také posedlost "*machismo*", vlastní maskulinitou.

Lidé kultury chudoby s provinciálním a lokálním rozhledem a malým vědomím dějin znají jen své okolí a svůj způsob života. Obvykle postarádají znalosti, představivost a koncepcce, které by jim pomohly vidět podobnosti mezi jejich potížemi a potížemi lidí v podobném postavení jinde ve světě. Přestože jsou velmi vnímaví k symbolům statusu, nemají vlastní třídní povědomí.

* * *

⁸ Zde i nadále ponechávám autorem užívané označení *Mexico City* (špan. *Ciudad de México*) (pozn. překl.)

⁹ V originále "*machismo*".

Odlíšnost mezi chudobou a kulturou chudoby je pro model, který zde popisujeme, zcela zásadní. Existují čimé příklady chudých lidí, jejichž způsob života bych jako subkulturou neoznačil. Mnoho primitivních a preliterárních společností, které zkoumali antropologové, trpí výraznou chudobou, kterou můžeme připsat nízké technické vyspělosti, nedostatku zdrojů nebo objemu. Ovšem dokonce i ta nejjednodušší společnosti mezi nimi vykazují vysoký stupeň sociální organizace a relativně integrovanou, uspokojující a soběstačnou kulturu.

Nejnižší kasty v Indii, žijící v bidé – jako Čamarové, zpracovatelé kůže, a Bhangové, uklízeči – zůstávají začleněny do většinové společnosti a mají i vlastní instituce samosprávy – *pančájati*¹⁰. Tato instituce a jejich rozšířené uniaternální přibuzenské síť neboli klany, které překračují hranice vesnic, jim dávají silný pocit identity a kontinuity. Při zkoumání života těchto lidí jsem kulturu chudoby, jež by jejich chudobou provázela, nenašel.

Židé ve východní Evropě byli chudými obyvateli měst, kteří byli často uzavřeni v ghettotech. Mnoho znaků kultury chudoby však nevykazovali. Meji hierární tradici, která kladla značný důraz na vzdělání. Vytvořili řadu nezávislých společenství, s úctou zachovávali společenské uspořádání, které se soustředovalo kolem rabína, a měli náboženství, které je učilo, že jsou vyvoleným národem.

Uvedu ještě čtvrtý, poněkud spekulativní příklad chudoby bez kultury chudoby. Na základě omezeného přímého pozorování v jedné zemi – na Kubě – a na základě nepřímých svědectví se příkláním k názoru, že v socialistických zemích kultura chudoby neexistuje. V roce 1947 jsem provedl výzkum slumu v Havaně. Nedávno jsem měl příležitost tenký slum a některé ze zkoumaných rodin navštívit znovu. Místo se po fyzické stránce, vyjma krásné nové mateřské školy, o mnoho nezměnilo. Lidé byli chudí stejně jako předtím, ale zapůsobilo na mne, že tentokrát jsem se setkal s mnohem slabším pocitem netečnosti a beznaděje, který je tak příznačný pro kulturu chudoby v městských slumech v USA. Slum byl nyní lépe organizován bytovými, vzdělávacími a stranicími výbory. Lidé našli nový pocit síly a důležitosti v učení, které oslavuje nejnižší třídu jako naději lidstva; a také se ozbrojili. Jeden kubánský úředník mi sdělil, že Castrova vláda prakticky odstranila zločinnost tím, že vyzbrojila zločince!

Je zřejmé, že Castrův režim při revidování Marxova a Engelsova učení neodpsal takzvaný *lumpenproletariát* jako přirozené reakční a profitevoluční sílu, ale pokládal jej spíše za revoluční potenciál, který využil. Frantz

¹⁰ Rada vesnických starších (pozn. překl.)

Fanon ve své knize *Psanici této země (The Wretched of the Earth)*¹¹ hodnotí podobně jeho úlohu v alžírské revoluci: "V této lidské masě, mezi těmito obyvateli chatrčí, v tomto jádru *lumpenproletariátu*, nalazne povstání svou hlavní městskou sílu. Neboť *lumpenproletariát*, tato horda hladovějících a ze svých kmenů a rodů vykotelených lidí, tvoří jednu z nejživelnějších a nejradikálnějších revolučních sil kolonizovaných národů."

Je pravda, že mezi chudými Portoričany jsem našel jen málo revolučního ducha nebo radikální ideologie. Většina rodin, které jsem zkoumal, byla politicky konzervativní. Asi polovina rodin sympatizuje s republikánskou stranou (*Statehood Republican Party*), která je praviceovým soupeřem strany demokracické (*Popular Democratic Party*), vévodící politice obecného blaha. Zdá se tedy, že sklony k odporu proti společenskému systému se mezi lidmi žijícími v kultuře chudoby značně liší podle konkrétní země a historických okolností. Narozdíl od Alžírského nacházejí hnutí za nezávislost v Portoriku jen malou podporu veřejnosti. V Mexiku byl boj za nezávislost šveden už dávno a od té doby se zde již žádné hnutí, které by burcovalo obyvatele nových i starých slumů hlavního města, neobjevilo.

Zdá se, že každé hnutí, ať už náboženské, mírové či revoluční, které organizuje chudé, jim dává naději a účinně vyvolává pocit solidarity s většinovou společností, efektivně ničí psychologické a sociální jádro kultury chudoby. V této souvislosti se domnívám, že přínos hnutí amerických černochů za lidská práva spočíval mnohem spíše v pozitivní změně jejich sebeúcty a pojetí sebe sama než v hospodářském prospěchu, který pro ně získalo, přestože pokrok v těchto dvou oblastech se nepochoybně navzájem posiluje. Rasová diskriminace, která je navíc v kultuře chudoby amerických černochů přítomna, vytvořila potenciál pro revoluční odpor a organizace, které ve slumech San Juanu a Mexico City stejně jako u chudých bělochů na americkém jihu chybějí.

* * *

Je-li správný můj předpoklad, že kultura chudoby vzkvétá a je endemická v oné fázi kapitalismu volné soutěže, která předchází fázi sociálního státu, má potom endemický charakter i ve společnosti koloniální. Nejpravděpodobnějšími kandidáty kultury chudoby budou patrně lidé, kteří pocházejí z nejnižších vrstev rychle se měnící společnosti a jsou od ní již částečně oddizeni. Proto se tato subkultura bude vyskytovat nejspíše tam, kde imperiální dobývání zničilo domorodé společenské a hospodářské struktury a drželo domorodce, třeba i po celé generace, v otrockém či znevolaňujícím

¹¹ Fanon, F. – *The Wretched of the Earth*. New York, 1965 (pozn. překl.)

postavení, nebo kde feudalismus v pozdním vývoji koloniální ekonomiky ustupuje kapitalismu. Přechod k tomuto způsobu života můžeme očekávat spíše v případě vesnických dělníků bez půdy, kteří přicházejí do velkých měst, jako je tomu v Latinské Americe, nežli u migrantů ze stabilních zemědělských vesnic s dobře organizovanou tradiční kulturou, jako je tomu v Indii. Zda se kultura chudoby už nezačala rozvíjet také ve slumech v Bombaji a Kalkatě, se teprve ukáže. V porovnání s Latinskou Amerikou může silná sociální soudržnost mnoha afrických kmenových společenství brzditi nebo oddalovat vytváření plně rozvinuté kultury chudoby v nových městech a velkoměstech tohoto kontinentu. K uchování identity a skupinového vědomí afrických černochoů mohli v Jižní Africe přispívat také institucionalizovaný systém represí a diskriminace v době *apartheidu*.

Z tohoto důvodu musíme mít při pozorování a vyhodnocování důkazů o přítomnosti, narůstání nebo ubývání této subkultury stále na zřeteli dynamický aspekt lidských institucí. Pokud jde o vztah k většinové společnosti, mohou se někteří obyvatelé slumu s tradicemi státu, v němž žijí, identifikovat více, ačkoli trpí větší chudobou, než členové podobných komunit v jiných zemích. V Mexico City znalo vysoké procento respondentů – včetně osob s minimálním nebo žádným formálním vzděláním – takové osobnosti, jako byly Cuauhtémoc Hidalgo, otec Morelos, Juárez, Díaz, Zapata, Carranza a Cárdenas. Zato v San Juanu byla jména Ramón Power, José de Diego, Baldorioty de Castro, Ramón Betances, Nemesio Canales, Loréus Torres neznámá a jen málo lidí bylo schopno vyprávět o zesnulém Albizu Camposovi. Pro chudého Portorického začínají dějiny Muňozem Riverou a končí jeho synem Muňozem Marinem.

Kontexty které země může být příčinou velkých rozdílů ve hře o základní rysy fatalismu a beznaděje. Vyspělá technologie, vyšší vzdělanost, vsudypřítomné masové sdělovací prostředky a poměrně vysoké ambice všech skupin obyvatelstva – to vše nutí i ty nejchudší a nejvíce marginalizované komunity v USA, aby usilovaly o lepší budoucnost než obyvatelé slumu v Ekvádoru nebo Peru, kde jsou současně možnosti omezenější a kde ve městech i na venkově přetrvává autoritářský společenský systém. Z padesáti milionů amerických občanů, kteří jsou dnes více či méně oficiálně označováni za chudé, žije podle mého odhadu asi dvacet procent v kultuře chudoby. Nejvíce jsou v této skupině zastoupeni černoši, Portoričané, Mexičané, indiáni a chudí bílí jižané. V tomto výčtu je pro dočasně určitá utěcha, neboť je daleko obtížnější překonat kulturu chudoby než odstranit chudobu samotnou.

Lidé ze střední vrstvy, kam jistě patří i většina badatelů z oboru společenských věd, mají skloný soustředit se na negativní aspekty kultury chudoby.

Hodnotí negativně takové jevy, jako je orientace na přítomnost nebo svolnost k oddávání se požitkům. Není mým záměrem idealizovat nebo romantizovat kulturu chudoby, neboť "je lehčí chudobu chválit nežli v ní žít". Pozitivní stránky těchto tendencí však nesmějí být přehlíženy. Život pro přítomnost může rozvíjet spontaneitu či potešení ze smyslových požitků, které u středních vrstev, orientovaných na budoucnost, už mnohdy otepělý. Často jsem překvapen, jaké podobnosti panují mezi způsoby velmi bohatých – takzvaných "jet set" a "café society"¹² – a kulturou těch nejchudších. V obou případech se jedná o poměrně povrchní kulturu. Je v ní hodně patosu, utrpění a prázdnoty. Neposkytuje nikterak velkou oporu ani uspokojení; její všepro-
stupující nedůvěra zvyšuje individuální bezmoc a osamocení. Ano, chudoba kultury je jedním z rozhodujících znaků kultury chudoby.

Koncepce kultury chudoby umožňuje tvorbu obecných závěrů, které mohou pomoci slednoti a vysvětlit řadu fenoménů, jež byly až dosud považovány za charakteristické pro určité rasové, národnostní či regionální skupiny. Problémy, které považujeme za typické pro nás či typicky černošské (případně typické pro jiné etnické skupiny), se ve skutečnosti ukazují jako endemické v zemích, kde neexistuje segregace etnických menšin.

Platí-li, že eliminace materiální chudoby ještě neodstraní kulturu chudoby, platí také, že pochopení této subkultury může přispět k přijetí opatření, která by ji mohla pomoci odstranit.

* * *

Jaká je budoucnost kultury chudoby? Při odpovědi na tuto otázku musíme rozlišovat mezi zeměmi, kde kultura chudoby zasahuje jen malou část populace, a těmi, kde se jedná o jev rozšířený. Hlavní řešení, které v USA navrhuji sociální pracovníci zaměřující se na "tvrdé jádro" chudých, spočívá v pomalém zvyšování životní úrovně těchto lidí a jejich začleňování do středních vrstev. Kdekoli je to možné, je též předepsána psychiatrická léčba.

V málo rozvinutých zemích, kde v kultuře chudoby žije velké množství lidí, se taková sociální péče jeví jako neúčinná. Místní psychičtí dělájí, co mohou, aby se postarali o narůstající vlastní střední třídu. V těchto zemích mohou lidé žijící v kultuře chudoby hledat revolučnější řešení. Tím, že provedou základní strukturální změny společnosti a přerozdělí bohatství, tím, že zorganizují chudé a poskytnou jim vědomí souměřitelnosti, stejně jako pocit

¹² "Jet set" – mezinárodní smetánka, cestující mezi luxusními střediskými proudovými letadly; "café society" – návštěvnici nočních barů (pozn. překl.)

silý a schopnosti něco či někoho řídit, se revolucím často podarí odstranit některé základní prvky kultury chudoby, a to dokonce i tehdy, pokud se jim nepodarí odstranit chudobu samotnou.

(z angličtiny přeložil Marek Jakoubek a Lenka Budilová)

PAREMIE LATINSKÉHO PŮVODU S ROMSKOU TEMATIKOU

(z rešerší provedených M. Jakoubkem ve spisech klasických autorů.
Přeložil a poznámkami opatřil M. J.)

Roma aeterna (Romové navždy, věční Romové); tj. Romové tu byli, jsou a budou.

Roma die una non tota aedificata. (Romové nebyli stvořeni za jediný den.) Glosa neznámého autora v rukopise Vulgáty (Gn. 1.26) z 6 stol., nalezené r. 1964 v klášteře sv. Ochrída na svaté hoře Aton. [Dlužno dodat, že neznámý glosátor projevil v daném ohledu nebyvale pronikavý, taktka až profetický vhléd do dané problematiky, neboť proces konstrukce Romů pokračuje – tu s většími, tu s menšími úspěchy – až do dnešních dnů /a stále ještě není završen./]

Roma locuta, causa finita. (Rom promluvil, pře je skončena.) Staří Romové byli často zvaní k posouzení pře mezi příslušníky majority, neboť pro svou nezaufatost mohli záležitost posoudit nestranně a objektivně. Uvedená formule stvrdzovala konečný verdikt a proklamovala jeho indiskutabilitu.

Quid Romae faciam? Mentiri nescio. (Co bych dělal u Romů? Lhat neumím.) Bez komentáře.

Mille vias ducunt hominem per saecula Romam. (Tisíce cest už po staletí přivádí lidi k Romům) Tj. všechny cesty vedou k Romům.

Amicus populi romani (Přítel lidu romského); titul udělovaný dříve romským *vajdou* – dnes pak především romisty – spátřeleným osobám z řad majoritní populace.

Pax Romana (Romský mír); hojně užívanou strategií ukončení konfliktu mezi romskými skupinami bývalo dříve uzavření manželské aliance mezi znesvářenými stranami prostřednictvím výměny nevěst – tzv. *šňatek „pre čeranki“*. V dávných dobách tento postup od Romů převzaly i některé složky majoritní populace, přičemž označení této instituce odkazovalo k jejímu původu.

Roma caput mundi (Romové jsou hlavou světa). Dělný lid byl ve všech mytologických světa zobrazován obvykle jako „ruce“, obraz Romů jakožto „hlavy“ je symbolickým výrazem pozice, kterou Romové zaujímali v dávné indické společnosti; odtud též patrně i rituální odpor Romů k práci.